
RECENZE A ANOTACE

NEČASOVÁ, Denisa

Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956

► Praha: Nakl. Lidové noviny, 2020. 235 s.

Autorka knihy Denisa Nečasová je specialista na soudobé dějiny, kulturní dějiny a gender history a jejím profesním působištěm je Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Před touto knihou publikovala mimo jiné práce *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*¹ a *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*². Autorka se v nich zaměřuje na proměny československé společnosti v období po konci druhé světové války (respektive po komunistickém převratu v Československu v únoru 1948) a v první polovině 50. let (do roku 1956 většinou symbolizovaného XX. sjezdem KSSS a revolucí v Maďarsku).

Obdobně je tomu také v její práci *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*, v níž se autorka zaobírá problematikou zobrazování protirežimních nepřátel v letech 1945–1955. Chce tak přímo navázat na svou předšlou monografii *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. V recenzované knize se pokouší analyzovat dobový oficiální veřejný diskurz vládnoucí komunistické nomenklatury, který se týkal pro režim nonkonformních členů tehdejší občanské společnosti v Československu po únoru 1948.

Nečasová ve své práci nemá ambice pojmout celou tuto problematiku, pouze její nejdominantnější aspekty. Za tímto účelem podrobila analýze nejvýraznější konstrukty nepřítele v tehdejší režimní diskurzu. Podle těchto „šablon“ protirežimních protivníků stvořených vládnoucím režimem také rozdělila knihu do kapitol. Mezi hlavní typy ideových nepřátel zařadila buržoazii, kulaky, katolické kněze a Spojené státy americké. S tímto výběrem lze jen těžko nesouhlasit za předpokladu,

- 1 NEČASOVÁ, Denisa. *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matice moravská, 2011. Knižnice Matice moravské.
- 2 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. Brno: Host, 2018

že v únoru 1948 se Československo již definitivně vypořádalo s fašistickou či nacistickou minulostí okupačního zřízení, což autorka do jisté míry opomíjí. Ovšem číst vzhledem k tématu konstruování nepřátel tehdejším komunistickým režimem je pochopitelné, že je tato otázka v knize spíše okrajová. Sama autorka totiž poukazuje na to, že se jedná o konstrukty nepřátel v obecné rovině. Jen zřídkakdy v knize uvádí konkrétní příklady, například osob souzených v politických procesech, kde lze mnohdy narazit na demonizování těchto protirežimních nepřátel pomocí fašistického nebezpečí. V kapitole *Spojené státy americké* se toto spojení objevuje ve větší míře vzhledem k výraznějšímu napojení na mezinárodní situaci ve světě v počátcích studené války.

Zejména první dva typy obrazů protirežimních nepřátel (buržoazie a kulak) je velice složité konkrétním způsobem uchopit. Jednalo se o velice široké pojmy, které si komunistické orgány upravovaly podle svých potřeb a aktuální situace. Obzvláště šablona buržoazie šla aplikovat snad na všechny skupiny obyvatelstva. Nicméně autorce se povedlo tyto konstrukty komunistické moci obecně definovat. Tímto souhrnem se však nedá řídit ve všech případech, jak také sama Nečasová uvádí.

Autorka v souvislosti s těmito prvními dvěma kategoriemi zmiňuje, že se do nich tehdejší mocí zahrnovalo v drtivé většině zejména mužské pohlaví. Jako výjimku uvádí především případ Milady Horákové a Marie Švermové. Nečasová odkazuje také na svou předešlou práci *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*³. O přesných počtech pronásledovaných žen lze bez relevantních zdrojů jen těžko polemizovat. Nicméně je otázkou, do jaké míry za toto genderové rozdělení mohla přímo komunistická moc a do jaké míry spíše předešlé politické systémy a předcházející sociální vývoj, když o nějakém větším mezníku lze hovořit až po vzniku samostatného Československa. Samotní komunisté měli teoreticky hlásat všeobecnou rovnoprávnost, která měla přijít s konečným vítězstvím komunismu. V praxi to ovšem dle autorky mnohdy vypadalo zcela jinak. Nicméně nelze jednoznačně říci, že by komunisté mezi své nepřátele ženského pohlaví řadili pouze obžalované z procesů s Horákovou či Švermovou. Pronásledování nepřátel totiž neprobíhalo jen pomocí politických soudních procesů a pouze v diskurzu na celonárodní úrovni.

Zajímavou částí knihy je kapitola *Spojené státy americké*. Autorka v ní totiž otvírá nadčasová témata, která jsou stále aktuální. Mezi ně patří například československý, respektive evropský, omezený pohled na Spojené státy americké, Američany a jejich kulturu či na americké vnímání evropské reality. Nečasová zmiňuje také mýtus o záměrném poškozování československého hospodářství bombardováním továren v českých zemích. Tento konstrukt komunistické propagandy přežívá v české společnosti do dnešních dnů. Také otázce konce druhé světové války ve spojení s americkým osvobozením českých zemí v dobovém diskurzu je v této kapitole věnováno relativně dost prostoru.

3 NEČASOVÁ, Denisa, ref. 1.

V knize autorka uvedla více zajímavých postřehů. Pro dosažení závěrů její práce užila nespočet titulů české a zejména zahraniční odborné literatury zabývající se problematikou nepřátel totalitních režimů, ideologií, identitou a systémem totalitních režimů, ale také historickým vývojem jednotlivých států či ideologických bloků. Zejména však použila velké množství primárních pramenů v podobě dobové literatury a periodik, fondů z provenience ÚV KSČ z Národního archivu ČR v Praze či Sbírkou plakátů a letáků z Moravského zemského muzea v Brně. V knize však schází větší prostor pro kritiku stěžejních primárních i sekundárních pramenů. Jisté náznaky se objevují v poznámkovém aparátu. Nicméně například několikrát citovat periodikum Katolické noviny v kapitole nepřátel z řad katolických kněží, aniž by autorka zmínila přímo v textu, k čemu měl tento prokomunistický plátek sloužit, je minimálně zarážející. Absence této kritiky zásadně mění kontext sdělení Nečasové. S tím souvisí také autorčino zmínění tzv. Katolické akce, kdy vůbec nevyšvětlí, k čemu měla komunistické moci sloužit. Obdobnému problému se autorka nevyhnula ani u dalších, především primárních pramenů, například u periodika Svobodné slovo. V jedné větě píše, že Rudé právo vydávala KSČ, ovšem u výše zmíněného deníku národních socialistů informace o vydavateli chybí. Celkové alespoň krátké zohlednění ideologického zaměření jednotlivých periodik a dobové literatury v textu schází.

V závěru knihy přichází Nečasová s poměrně zajímavou myšlenkou: *Především v souvislosti s diskurzivní kontinuitou zobrazování nepřátel se opětovně potvrzuje, že únorový převrat neznamenal totální zlom a přerod ve všech oblastech společnosti* (s. 211). Z tohoto citátu se může zdát, že se Nečasová nepřímou zpojuje do dlouholetého sporu soudobých českých dějin, především tedy o období tzv. normalizace, tedy zda se v Československu jednalo o totalitní režim, či nikoli. Otázkou však je, co si autorka představuje pod slovními spojeními „totální zlom“ a „všechny oblasti společnosti“. Pokud má oním „zlomem“ na mysli, že přerod v totalitní komunistický režim nenastal okamžitě po 25. únoru 1948, lze s tímto názorem souhlasit. Jestliže má však na mysli, že tento moment československých dějin nezasáhl opravdu celou společnost bez ohledu na časové rozmezí, jedná se o diskutabilní názor. Vzhledem k tomu, že československá společnost byla podrobena ideologické masáži, která zasahovala do každodenního života „běžných“ občanů v práci, ve škole, v denním tisku, v rádiu apod., nelze se s tímto vyjádřením jednoznačně ztotožnit. Komunistická moc totiž prostupovala do všech sfér společnosti a neovlivňovala pouze úzkou skupinu lidí, kteří byli, například pro své názory, režimu nepohodlní. Komunistická ideologie byla postupně prosazována v profesním i soukromém životě v celé společnosti.

I když je kniha psána leckdy poměrně složitým jazykem, je možné ji z celkového hlediska hodnotit kladně, a to zejména díky její snaze definovat těžko uchopitelnou terminologii, kterou užíval komunistický režim v souvislosti s jeho údajnými nepřáteli. Pojmy jako buržoazie, kulak, kosmopolitismus, nacionalismus apod. jsou v souvislosti s obdobím vlády komunistické státostrany leckdy těžko pochopitelné.

Je to způsobeno zejména tím, že komunistická nomenklatura je užívala, jak se jí to zrovna hodilo v návaznosti na ideologii, ekonomické potíže, mezinárodní situaci atd. Autorka si tak zadala velice obtížný úkol. Z tohoto úhlu pohledu je příspěvek Nečasové velice přínosný, ovšem je třeba si dát u tohoto díla pozor právě na to, z jakých pramenů autorka čerpala a jakým způsobem s nimi pracovala.

Jiří Lehnert

ENGLUND, Terje B.

Špion, který přišel pozdě.

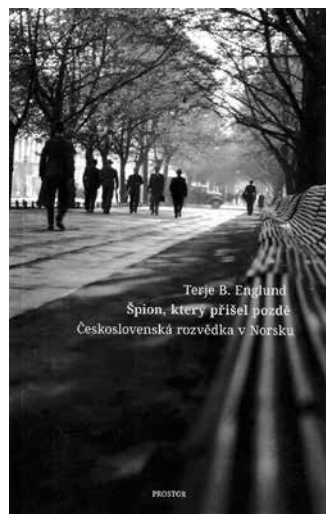
Československá rozvědka v Norsku

► Praha: Prostor, 2018. 300 s.

Aktivity československé komunistické rozvědky – krycím názvem I. správa Ministerstva vnitra (dále pouze I. správa)¹ – již stabilně poutají pozornost odborné i laické veřejnosti, a to nejen u nás, ale i v zahraničí. V nedávné době se to týká několika prací, uveďme např. nejnovější publikaci *Rudá samba. Činnost StB v Brazílii v 50. a 60. letech 20. století* autorů Vladimíra Petriláka a Mauro Kraenskiho (vydáno 2020) nebo kolektivní publikaci *Čekisté, orgány státní bezpečnosti v evropských zemích sovětského bloku 1944–1989*, za českou stranu zastoupenou autory Pavlem Žáčkem a Petrem Blažkem (z roku 2019).

Příkladem dalšího takového zájmu, který vyústil ve velmi povedenou práci, je i kniha norského bohemisty a spisovatele Terjeho B. Englundu *Špion, který přišel pozdě. Československá rozvědka v Norsku*.

Englund se věnuje celé etapě působení československé komunistické rozvědky proti Norskému království, tj. od počátku roku 1948 do prosince roku 1989, důraz však klade na období od zřízení rozvědné rezidentury v Oslo (při oficiálním diplomatickém zastoupení) v únoru 1956 do května 1962, kdy I. správa své působení v Norsku de facto ukončila v důsledku přerušení oficiálních československo-norských diplomatických styků. Nástup Gottwaldovy vlády znamenal v československo-norské slibně započaté poválečné spolupráci bod obratu. Se vznikem I. správy sovětské poradci „doporučili“ svým československým soudruhům začít aktivně pracovat proti tzv. severnímu křídlu Severoatlantické aliance, představovanému Norskem. O tři roky později, v roce 1956, vzniká v Oslo rezidentura československé

1 Československá rozvědka během let 1948–1989 změnila několikrát svůj krycí název: I. správa Ministerstva vnitra, I. správa Federálního ministerstva vnitra a poté I. správa Sboru národní bezpečnosti. Pro potřeby recenze užíváme označení I. správa.

rozvědky v čele s kpt. Františkem Matalou. O šest let později byly diplomatické vztahy ukončeny, a to právě v souvislosti s činností československé rozvědky, která na území Norska – v duchu sovětských intencí – organizovala cílené provokace. Přerušení oficiálních styků údajně znamenalo nemalé ekonomické ztráty pro Československo, které mělo v Norsku plánovat masový vývoz tolik oblíbených osobních automobilů Škoda.

V letech 1956–1962 působili ve funkci řídicích pracovníků rozvědky v Oslo (tzv. rezidentů) kpt. František Matala a následně kpt. Vladimír Hučín. Englund nicméně ve své knize nenabízí prosté profesní medailonky jmenovaných, příslušná kapitola představuje syntézu osobních a profesních příběhů těchto důstojníků StB. Popisuje jejich neustálé marné snahy o proniknutí do norského bezpečnostního aparátu (především obranného) a několik nevydařených pokusů o realizaci tzv. aktivního opatření, resp. dezinformační hry, majícího za cíl zdiskreditovat demokratickou opozici v Československu, podporovanou mimo jiné československou emigrací v Norsku. Rezidenti v Oslo jsou Englundem vykresleni jako klasičtí nomenklатурní kádři druhé poloviny 50. let 20. století. Nedostatky v praktické špionážní a zpravodajské práci byly vyvažovány jejich dělnickým původem, třídním pohledem na svět a obeznameností s domácím bezpečnostním a stranickým aparátem. Rezidentura tak sice vykazovala rozsáhlou „protinorskou činnost“ a budování silné agenturní sítě, realitou však byla všední administrativní práce bez silnějšího ohrožení hostitelské země.

Norsko bylo v pražské centrále rozvědky bráno jako tvrdý ideologický nepřítel a potenciální vojenská hrozba pro strategicky důležitou sovětskou severní flotilu, z této percepce vycházely aktivity I. správy vůči Norsku v následujících letech. V rámci zpracování této etapy nabízí autor poměrně zdařilou analýzu fungování rozvinuté zpravodajské služby východního bloku v důležité členské zemi Severoatlantické aliance v průběhu 60. let.

Pomyslnou tečkou za rozvědnou činností orientovanou na Norské království se stal pokus I. správy o vysazení Stanislava Dvořáka alias agenta JILEMSKÉHO. Tato patologická osobnost, pracující od poloviny 80. let pro StB jako informátor pro domácí kontrarozvědku, měla být pokusně vysazena v Norsku koncem roku 1989, aby navázala na činnost rezidentury z 60. let. Tento záměr byl zmařen zhroucením sovětského bloku a s tím souvisejícím kolapsem komunistického režimu v Československu. Dvořák se tak stal oním agentem, který přišel pozdě.

Englund dokázal plně využít svých předpokladů v podobě jazykových a kulturních znalostí v kombinaci s archivním výzkumem. Výsledkem je text, který má potenciál zaujmout každého čtenáře, jenž se chce více dozvědět o norské moderní historii, dějinách zpravodajských služeb východního bloku či české emigraci působící ve Skandinávii.

Kromě drobných nedostatků v citacích využitých pramenů nelze Englundově knize mnoho vytknout. Pouze pokud se týká primárních pramenů, nabízejí se – kro-

mě autorem využitých tzv. svazků řádu 3 (svazky kádrových příslušníků rozvědky „vysazených“ v zahraničí) a tzv. svazků řádu 4 (svazky tajných spolupracovníků rozvědky) – také personální spisy příslušníků Ministerstva vnitra. Tyto spisy jsou ve správě Archivu bezpečnostních složek, pracoviště Kanice.

Autor publikace Terje B. Englund (1963) je norský novinář a badatel zaměřující se na dějiny Československa a východní Evropy ve 20. století. Od roku 1993 pobývá pravidelně v Praze, kde spolupracuje s řadou českých a skandinávských médií. Je autorem knihy *The Czechs in a Nuttshell*, která originálním způsobem přibližuje české reálie optikou západního pozorovatele. Překládá také do skandinávských jazyků díla Václava Havla, Pavla Kohouta a dalších.²

Jiří Válek

---

2 U rezidenta kpt. Vladimíra Hučina se jedná o personální spisy ev. č. 4887/23 a 3159/23, v případě kpt. Františka Matala je to personální spis ev. č. 3349/30.

PINEROVÁ, Klára (ed.)

Jáchymov – jeviště bouřlivého století

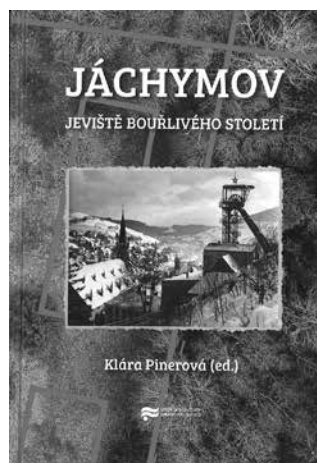
► Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. 428 s.

Pokud by komedie *Marečku, podejte mi pero!* vznikla o sto let později, je možné, že by v ní z úst jednoho ze studentů večerní školy zazněla věta: *Dvacáté století, označované také jako století uranu...*

Těžba cenného a tím i poptávaného nerostu s sebou často přináší rozsáhlé proměny míst, kde je dobýván. Nejinak je tomu v případě krajiny, v níž se nachází město Jáchymov. Krátce po svém založení bylo snad druhým nejlidnatějším městem českých zemí. Tisíce nových obyvatel do krušnohorského údolí v šestnáctém století přilákaly stříbrné žíly. Jak kovu ubývalo, odcházeli za jinými příležitostmi k obživě i lidé. Ti, kteří zůstali, rozvinuli v neúrodné a drsné horské krajině pozoruhodné řemeslné umění. Postupně se v hornických městečkách na obou stranách hor etablovala výroba krajek, dřevěných hraček či hudebních nástrojů.

Ve dvacátém století těžební „horečka“ Jáchymovsko opět nakrátko zasáhla. Byla zapříčiněna zájmem o prvek, který byl získán z horniny, jíž pionýrství horníci Rudohoří označovali jako „smolný kámen“ – ten obvykle signalizoval konec stříbrné žíly. Sami tehdy ještě netušili, že právě tento prvek – uran – způsobuje jejich nevysvětlitelné zdravotní obtíže. S tím, jak byly důsledky radioaktivity vědecky popsány, se zdálo, že by se Jáchymov mohl stát dalším letoviskem západočeského lázeňského regionu, či dokonce radioaktivními lázněmi světového významu. Katastrofální válečné konflikty dvacátého století a jejich důsledky však toto směřování nejen přerušily, nýbrž i zcela převrátily. Uran začal být využíván jako strategická surovina při výrobě zbraní hromadného ničení. V širším okolí Jáchymova pak kolem poloviny století došlo ke krizi, jež by dala charakterizovat jako mnohovrstevnatá. Obyvatelé hor byli vysídleni, kulturní krajina byla zničena, přirozené vazby na saskou stranu hor zpřetrhány.

Na podzim 2016 se v Jáchymově sešli lidé z rozličných vědeckých oborů, aby představili příspěvky na konferenci, jež se konala v roce pětisetletého výročí zalo-

žení města a jež se zaměřila na fenomén Jáchymova v neklidném dvacátém století. Z konference o něco později vyšla předkládaná publikace, která čtenáři nabídne širší pochopení dosud poměrně málo zpracovaného tématu a naznačí, kam by se mohlo ubírat další bádání.

V dílčích historických studiích sborníku autorky a autoři zmiňují smlouvu uzavřenou v roce 1945 mezi Sovětským svazem a Československem, na jejímž základě vznikl ve zdejších poměrech ojedinělý podnik – Jáchymovské doly. Jednalo se o obří závod, který snad měl ambici být „Šachtstrojem“ Československa. Pod jeho správou spadaly i další těžební oblasti, z nichž zejména okolí Horního Slavkova fungovalo po roce 1948 v obdobném režimu jako Jáchymovsko (uzavřené území a síť nápravně pracovních táborů). Autoři tak nemohli opomenout ani dílčí zmínky o dalších regionech, kde Jáchymovské doly uran těžily. Obdobně mimořádná byla i návazná struktura „jáchymovských“ bezpečnostních složek, které nepůsobily v prostoru jednoho okresu i kraje, nýbrž právě v zájmových enklávách Jáchymovských dolů. Navíc je provázely četné a nepřehledné restrukturalizace, a tak na zobrazení jejich organizace jen mezi lety 1951 a 1958 bylo třeba dvaceti stran příloh. V případě působnosti bezpečnostních složek, které bychom si dle názvu pojily primárně s Jáchymovem, se tak pomyslná mapa rozšiřuje přes Horní Slavkov až do středních Čech na Příbramsko.

V poválečných letech na Jáchymovsku žili či byli nuceni žít lidé velmi rozdílných osudů: část původních německy hovořících obyvatel, kteří byli pro doly a návaznou infrastrukturu nepostradatelní, ti, kteří přišli z vnitrozemí, brigádníci s vidinou vysokého výdělků v hornictví a rovněž němečtí váleční zajatci z táborů v SSSR. Od přelomu čtyřicátých a padesátých let to pak krátce byli také lidé přikázaní do táborů nucených prací, postupně vystřídání vězni nápravně pracovních táborů. I pro obyvatele, kteří netvořili nesvobodnou pracovní sílu, se cestování z uzavřené a střežené oblasti stalo problematickým.

Zajímavé je srovnání situace na saské straně hor. Zde působila společnost Wismut, na jejíž řízení měl zřejmě SSSR větší vliv než v případě Jáchymovských dolů. Přestože se podnik potýkal s obdobným nedostatkem zaměstnanců, nedošlo zde – na rozdíl od Československa – k nasazení vězňů, motivací pro práci měl být hlavně příslib vyšších mezd. V několika saských městech se však z důvodu enormního nárůstu množství dobývaného uranu velmi výrazně, a zároveň krátkodobě, navýšil počet obyvatel a také jejich urbanistickou tvář uranová „horečka“ výrazně poznamenala (Johanngeorgenstadt).

S padesátými lety je na Jáchymovsku spojena existence táborů, kterými kromě retribučních a kriminálních vězňů prošli i vězni političtí. Byli využíváni jako nesvobodní pracovníci, zjevně s cílem snížit provozní náklady koncernu Jáchymovské doly. V případě těchto vězeňských zařízení se mentální mapa Jáchymovska znovu rozšiřuje na Hornoslavkovsko a Příbramsko. Téma, jež po dlouhou dobu nemohlo být reflektováno, se otevíralo s postupným zpřístupněním archivních materiálů i se

zaznamenanými svědectvími pamětníků. Rovněž v této publikaci se nucenou prací (počínaje druhou světovou válkou), internací vězňů ve střezných táborech a obrazy paměti o tomto nesnadném životě (včetně např. vězeňské poezie) zcela či částečně zabývá řada autorek a autorů. Je to pochopitelné, neboť tato badatelsky frekventovaná oblast dosud není vyčerpána.

Na „mimovězeňská“ témata tak v knize zbylo trochu méně prostoru a čtenáře po jejich prostudování může napadnout, kolik toho o nedávném dění na Jáchymovsku ještě nevíme. S přelomem padesátých a šedesátých let, přesunem těžby uranu na jiná místa a zrušením posledního tábora jako by tematický záběr, s nadsázkou napsáno, zatím končil. I zaměření příspěvků, které časově zasahují do současnosti, je povětšinou odrazem této historie (studie o vzpomínkových setkáních, která známe pod názvem Jáchymovské peklo, pátrání po pozůstatcích pracovních táborů).

Konference i sborník by si jistě zasloužily i „druhý díl“, který by mohl osvětlit některé další otázky, kupříkladu: Jak se žilo v jáchymovském údolí v šedesátých letech, jak v době tzv. normalizace, jak v době po roce 1989? Jak se po „uranovém období“ vzpamatovával lázeňský provoz a turistický ruch? Jak se město vyrovnávalo s ekologickými následky těžby a s poškozením kulturní krajiny? Jak se rozvíjely kontakty se saskými sousedy a s potomky vystěhovaných německy hovořících obyvatel? Podrobnější badatelské zpracování by napomohlo pochopit i širší souvislosti vývoje podniku Jáchymovské doly.

Knihu lze doporučit každému, koho zajímají soudobé středoevropské dějiny, historie Krušnohoří, ale také dějiny lázeňství, hornictví, vězeňství či studia paměti.

Jaroslav Vaňous